

A hivatalos magyar népszámlálások és más nagy népesség-összeírások, 1870–2016 – II. rész (1960–2016)

Rózsa Gábor,

a Központi Statisztikai Hivatal
ny. főosztályvezető-helyettese

E-mail: gaborrozsza47@gmail.com

Kovács Marcell,

a Központi Statisztikai Hivatal
főosztályvezetője

E-mail: Marcell.Kovacs@ksh.hu

A hazai népszámlálások történetét bemutató tanulmány második része a hagyományos eljárások bemutatásának folytatása mellett a változások legfontosabb elemeit veszi sorra, a terjedelmi korlátok adta részletességgel. A teljes körű összeírások mellett az 1960-as évtizedtől megjelentek a mintavételen alapuló mikrocenzusok, ezek rövid ismertetésével szinte napjainkig eljutunk.

TÁRGYSZÓ:
Népszámlálás.
Statisztikatörténet.

DOI: 10.20311/stat2018.01.hu0065

A XX. század második fele és az új évezred első másfél évtizede számos jelentős újítást hozott a hazai népszámlálásokban is. Ezek kiterjedtek az összeírások minden területére, az előkészítő munkáktól az adatgyűjtés módszertanán keresztül az adatok feldolgozásában, tárolásában és közzétételében alkalmazott technológiai eszközökig, a hazai adatigények kielégítésének új módjaitól a nemzetközi környezet figyelembevételéig.

1. Az 1960. évi népszámlálás

Az 1949. évi népszámlálás adatai az 1950-es évtized alapvető gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásai, illetve a népesség számát, összetételét, foglalkoztatását, földrajzi megoszlását érintő eseményei – a mezőgazdaság kollektivizálása, az intenzív ipar- és településfejlesztés – következtében hamarosan aktualitásukat veszítették. Ehhez még hozzájárult az 1956-os eseményeket követő tömeges, dokumentálatlan kivándorlás és részleges visszavándorlás is. A magyar népszámlálások korábban bevált tízévenkénti végrehajtásának hagyománya, a felmerült új adatigények és a nemzetközi szervezetek (ENSZ [Egyesült Nemzetek Szervezete], KGST [Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa]) ajánlásai, illetve előírásai is sürgetővé tették egy újabb népszámlálás előkészítését és megtartását.

Az előkészítő munkák már 1956-ban elkezdődtek a magyar népszámlálások tapasztalatai, valamint a nemzetközi ajánlások figyelembevételével.¹ A népszámlálási program különböző változatai 1956-ban a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) érintett főosztályai közötti viták és egyeztetések, majd 1958 őszéig a különböző minisztériumok, az Országos Tervhivatal és más országos hatáskörű szervek véleményei, kérései és javaslatai alapján készültek.² Egy 1958 januárjában született kormányrendelettel a népszámlálás végrehajtását 1960 elejére írták elő, a KSH elnökét pedig megbízták a program tervezetének elkészítésével. 1958 augusztusában egy kisebb népszámlálási tesztet, majd 1959. január 1. és 8. között nagyobb léptékű próbaszámlálást hajtottak végre 32 kiválasztott község teljes területén, 5 város kijelölt körzetében, valamint Budapest 53 számlálókörzetében, összesen közel 100 ezer fő összeírás-

¹ MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár) XXXII-23-m: Előterjesztés Gerő elvtárs részére (Péter György). Budapest. 1956. március 6. 1–3. old. A népszámlálások ügyiratai 10. d.

² MNL OL XXXII-23-m: Feljegyzés az egyes minisztériumok és főhatóságok népszámlálással kapcsolatos adatigényéről. 1958. A népszámlálások ügyiratai 10. d.

sára kiterjedően, a helyi tanácsok közreműködésével. A próbaszámlálás célja egy több személy összeírására alkalmas, ún. lajstromos kérdőív összeállítása, az abban szereplő kérdések kipróbálása, az összeírás szervezésével és módjával, az önkitöltéssel kapcsolatos tapasztalatok, a gépi feldolgozásra vonatkozó ismeretek szerzése volt. Az összeírás módjára vonatkozóan a szakmai döntés a számlálóbiztosi kikérdezés alkalmazását írta elő az önkitöltéssel szemben, és az egyszerre több személy összeírására alkalmas lajstromos kérdőívek használatát az egyéni kérdőívekkel szemben. Ha nem is az adatok közlésének szándékával, de megtörtént a próbaszámlálás anyagának kézi és gépi feldolgozása is, ez utóbbinál kifejezetten a népszámlálási és demográfiai felvételek feldolgozásának céljára szerkesztett, a korábbiaknál sokkal gyorsabb, elektromechanikus gépek alkalmazásával.

Az 1960. évi népszámlálást a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 30. számú törvényerejű rendelete írta elő. Rendelkezett az eszmei időpontról (1959. december 31. és 1960. január 1. közötti éjféltől) és az összeírás időtartamáról (január 10-ig), valamint a területi tanácsi vezetők felelősségéről a helyi végrehajtásban és a KSH-éról az adatgyűjtés szakmai irányításában, az adatok feldolgozásában és közzétételében. További paragrafusok szóltak a települési népszámlálási felelősök, a felülvizsgálók és számlálóbiztosok kötelezettségeiről, a kötelező adatszolgáltatásról és a lehetséges szankciókról, valamint az adatok bizalmas kezeléséről. A népszámlálás végrehajtásának részleteiről a KSH elnökének utasítása rendelkezett 1959 októberében, amelyben a tvr.-re hivatkozva előírta a települési tanácsok vezetőinek és népszámlálási felelőseinek legfontosabb teendőit. A tvr. értelmében ugyanis a népszámlálás előkészítéséért és végrehajtásáért a területi (községi, városi, kerületi) tanács végrehajtó bizottságának elnöke, illetve az apparátus általa megbízott, vezető beosztású tisztviselője volt a felelős, a KSH szakmai irányítása mellett. Ez utóbbit nagyban elősegítette, hogy támaszkodni lehetett a KSH 1952 óta működő megyei igazgatóságaira és azok városi, járási felügyelőségeire, amelyek 1959 folyamán ugyancsak kijelölték népszámlálási felelősüket.

A népszámlálás területi előkészítésének fontos eleme volt a települési térképek előállítása, amelyek a számlálókörzetek kialakításának nélkülözhetetlen segédletei lettek. Az 1960-as népszámlálás volt az első, amelyhez minden településről pontos utca- és házszámjegyzék készült, további fontos adatokkal (a ház/épület jellege, a tulajdonos neve, a lakók száma). Ehhez előzetesen szükség volt az utcanevek és házszámok rendezésére. E feladatokat Budapesten a KSH fővárosi igazgatósága, minden más településen a tanácsi apparátus végezte. A következő lépés a számlálókörzetek kialakítása volt, amelyhez figyelembe kellett venni a felvétel viszonylag rövid időtartamát, így a belterületeken átlagosan 300, a külterületeken pedig 100-150 személy összeírását irányozták elő. 1959. november 15-ig kellett a tanácsi népszámlálási felelősnek a számlálóbiztosokat és a felülvizsgálókat kiválasztania, elsősorban a pedagógusok közül, akiknek részvételét segítette, hogy a Művelődésügyi Minisztérium a téli iskolaszünetet

január 10-ig meghosszabbította. A népszámlálás végrehajtásának közreműködői kézhez kapták az összeírás legfontosabb nyomtatványait, valamint december első felében egész napos oktatásban részesültek, főként az új, lajstromos kérdőívek használatáról, amely mellett az önkitöltéses módszer nemkívánatossá vált.

Az összeírás központi irányítását a KSH népszámlálási részlegének vezető munkatársai végezték. A központi ügyelethez tartozó szakértőkön kívül a megyékben és Budapesten is volt egy-egy, az összeírás idejére a KSH-tól delegált kiküldött felelős, továbbá a megyei és budapesti igazgatóságok saját apparátusukból is megbíztak egy-egy felelőst a felvétel ellenőrzése céljából. Ez utóbbiak irányítása alá tartoztak az adott megye minden településének népszámlálási felelősei, a települési felelősök alá pedig az összesen közel 13 ezer felülvizsgáló és az összeírás napi munkáját végző, csaknem 39 ezer számlálóbiztos. A területen felmerült problémák gyors és szakszerű megoldása érdekében a Magyar Posta folyamatos távolsági telefonos összeköttetést biztosított a központi népszámlálási ügyelettel. A népszámlálás összeírt anyagait a felvétel határidejét követő két héten belül minden településről külön járművekkel a budapesti központba, a feldolgozás kijelölt helyszínére szállították.

A népszámlálás kommunikációs kampánya jóval az összeírás kezdete előtt indult, tájékoztatva a lakosságot a népszámlálás céljáról, jelentőségéről és technikai részleteiről, valamint az adatszolgáltatók kötelezettségeiről. A kampány fő eszközei a központi és helyi sajtóorgánumok, valamint a rádiócsatornák voltak, de új médiumként bekapcsolódott a még kevésbé elterjedt televízió is.

A területi népszámlálási felelősök az összeírást követően a számlálókörzeti gyűjtőívek alapján összeállított községi (városi) összesítő ívek lezárása után január 15-én gyorsjelentést küldtek a Népszámlálási osztálynak településük népességszámáról, férfi-nő bontásban, ezek manuális összesítését követően pedig a KSH a sajtó útján február elején előzetes jelleggel közzé tette a főváros, a megyei jogú városok és a megyék népességszámát. A községi (városi) összesítő ív ennél bővebb adatközlést is lehetővé tett, mivel tartalmazta a település épületeinek, lakásainak és a szobáknak, helyiségeknek a számát, a népességet pedig nemcsak nemenkénti, hanem bel- és külterületi megoszlás szerint is. Az összesítő szamszaki ellenőrzése és szükség szerinti korrekciója még mindig manuális úton, gépi feldolgozás nélkül február-márciusban történt. Ennek alapján jelent meg az 1960-as népszámlálás több mint 300 oldalas első kötete az év júniusában a területnagyságra, a népességszámokra, a népsűrűsége, a népességszám változására (az előző népszámláláshoz képest), a nemek arányára, a lakóházak és egyéb lakott épületek, intézeti háztartások számára, szobáik és egyéb helyiségeik számára vonatkozó országos, megyei és településszintű előzetes adatokkal, valamint az ország településeinek betűrendes jegyzékével.

A népesség demográfiai, foglalkozási, családi és háztartási jellemzőinek, valamint a lakásokra vonatkozó legfontosabb információknak mielőbbi rendelkezésre bocsátása érdekében, a hazai népszámlálás történetében első alkalommal, a teljes

körü feldolgozást megelőzte egy képviseleti minta kiválasztása és feldolgozása. A minta a próbaszámláláséhoz hasonló nagyságú, 1 százalékos volt, ezáltal azonban a reprezentativitást biztosító, szisztematikus, véletlenszerű mintavétellel.³ E feldolgozásra külön részleg alakult, a teljes körű felvételhez készült segédletek alapján történt meg a kódolás, majd a feldolgozás következő szakasza a népszámlálás gépparkjának használatával. A reprezentatív minta alapján kapott részletes demográfiai, foglalkozási és családi adatokat tartalmazó kötet 1960 legvégén jelent meg, a lakásadatok ilyen közlésére pedig a következő év októberében került sor.

A korábbiaknál jóval részletesebb publikációs program az előzetes adatokon és a két mintavételes kiadványon kívül húsz megyei és nyolc tematikus, valamint egy összefoglaló kötetet irányzott elő, és valósított meg 1960 és 1964 vége között, összesen több mint 10 ezer oldalon. Az önálló megyei és a reprezentatív adatokat tartalmazó kiadványok a hazai népszámlálás újdonságai voltak. A sorozatot 1965-ben „Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése” című, azóta ugyancsak hagyományt teremtő kötet zárta.

Az 1950-es évtized statisztikára vonatkozó munkáinak egyik jelentős feladata a különféle forrásokból származó és módszerekkel összeállított statisztikai adatok megbízhatóságának vizsgálata volt, elsősorban a nemzetközi gyakorlatban. Az adatok minőségének ilyen célú vizsgálati módszereire vonatkozó elemzéseket végeztek a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportjában is, és ennek keretében hajtották végre – a hazai népszámlálások során első alkalommal – az 1960. évi népszámlálás választási, ezen belül korbevallási hibáinak ellenőrzését közvetlen eljárással. Az ellenőrzést nagyrészt az 1960 márciusában végrehajtott jövedelmi felvétellel kapcsolták össze. Ebben közel 18 ezer munkás és alkalmazotti háztartás több mint 58 ezer tagja szerepelt egy többlépcsős, rétegzett minta kiválasztása alapján. Mivel ezt az összeírást a legjobbnak bizonyult számlálóbiztosok hajtották végre, az ekkor készült korbevallások megbízható és az eredeti összeírástól független alapot biztosítottak a népszámlálási adatokkal való összehasonlításhoz. A két felvétel során bevallott születési adatok eltérése esetén további vizsgálat következett, ekkor került sor az érintett személyek adatainak okmánnyal igazolt helyszíni vagy nyilvántartásokon alapuló ellenőrzésére, a tényleges kor megállapítására a KSH munkatársai által. A vizsgálat, amely a hasonló nemzetközi ellenőrzésekéhez képest jóval nagyobb mintán zajlott, a koradatok pontosságára vonatkozóan igen jó eredményt adott, sőt kiemelkedőt a külföldi gyakorlatban elértekhez viszonyítva. Fontos és a későbbi évtizedekben megvalósult következmény volt, hogy a népszámlálások programjának integráns része lett az összeírás teljes körűségének és az adatok minőségének minél több ismervre történő vizsgálata.

³ MNL OL XXXII-23-m: A reprezentatív módszerek alkalmazása az 1960. évi népszámlálás és az 1963. évi mikrocenzus alkalmazásánál a Magyar Népköztársaságban. A népszámlálások ügyiratai 12. d.

2. Az első magyarországi mikrocenzus

Alapvető változások következtek be 1960 és 1963 között az ország mezőgazdasági rendszerében, amelyek országos méretű népességmozgást idéztek elő, vagyis a munkaképes korú népesség nagy tömegei változtatták meg foglalkozásukat, munkáltatójukat vagy munkahelyüket. Ez a társadalmi-gazdasági átrétegződési folyamat sürgős adatigényt váltott ki, amelynek kielégítésére az új, mintavételen alapuló adatgyűjtést, a mikrocenzus találták alkalmasnak. A gondolat a már létező nemzetközi példák mellett az 1960. évi hazai népszámlálás már említett, 1 százalékos mintájának feldolgozásán alapult. A reprezentatív minta kiválasztásának fő szempontja volt, hogy legalább megyei szintű demográfiai és foglalkoztatottsági adatokat lehessen kellő megbízhatósággal elérni. Ennek megfelelően a minta nagyságát a népesség 2 százalékában állapították meg, az első magyar mikrocenzus adatfelvételének kezdeteként pedig 1963. január 1-jét jelölték ki. Bár a kérdőív tartalma szűkebb volt, mint az 1960. évi népszámlálásé, a felvételi alapprogramhoz különféle egyéb, speciális tematikájú kérdőívek csatlakoztak, például a lakóhely-változtatásokról, az iskolai végzettségekről, a házasságról és női termékenységről, valamint részletesen a lakásjellemzőkről. Ezen túlmenően, röviddel a mikrocenzus után sor került egy jövedelmi felvételre is. A mikrocenzus adatait egyetlen kötetben publikálták 1964-ben.

3. Az 1970. évi népszámlálás

A népszámlálás első előkészítő dokumentumai a KSH-ban készültek 1966 folyamán, figyelembe véve a gazdaságirányítás és a tudományos kutatás részletesebb és sokoldalúbb információkra vonatkozó igényét. Kormányrendelet született 1967-ben egy 1968-ban tartandó próbaszámlálásról. Ezen túlmenően a hazai hagyományok és a nemzetközi (ENSZ, KGST) ajánlások harmonizációját, valamint az érintett tárcák, az Országos Tervhivatal és egyéb hatóságok, szervezetek adatigényének kielégítését is meg kellett oldani. A népszámlálás tervezett programjának a próbaszámlálás előtt el kellett készülnie.

A kormányrendeletnek megfelelően a KSH az 1968. január 1-jei állapotnak megfelelően a népesség 2 százalékára kiterjedő próbaszámlálást tartott a teljes körű hazai összeírások centenáriuma (is) kiírt, 1970. évi népszámlálás programjának, adatgyűjtési módszerének, kérdőíveinek, szervezési elveinek, valamint a számítógépes adatfeldolgozás eljárásainak kialakítása céljából. Az előző népszámlálás, illetve az 1963. évi mikrocenzus óta eltelt időszak társadalmi-gazdasági változásai ugyanakkor indokoltá

tették, hogy a próbaszámlálást egyúttal – reprezentatív mintán – a legfontosabb eredmények megállapítására alkalmas mikrocenzusként hajtsák végre. A népesség 2 százalékat érintő összeírás véletlen eljárással kiválasztott, mintegy 200 ezer személyre terjedt ki, az adatokat pedig a teljes népességre felszorozva közölték. Ugyanakkor ez az összeírás nem volt alkalmas a területi előkészítés és megvalósítás különböző feladatainak tesztelésére, ugyanis a minta nem tartalmazott teljes számlálókörzeteket, hanem szórt lakásminta volt, a hozzá tartozó népességgel. Az eredményeket a becslési hibák matematikai levezetésével együtt a KSH 1969-ben megjelent, kétkötetes mikrocenzus kiadványa tartalmazza. A területi munkák előkészítésére – a számlálókörzetek kialakítására, a számlálóbiztosok és felülvizsgálók kiválasztására, az oktatások szervezésére, a nyomtatványellátásra stb. – vonatkozóan két további, kisebb próbára került sor 1968 novemberében és 1969 tavaszán. A kérdőívek és utasítások alkalmazhatóságának megállapításán túl arra is választ kerestek, hogy a megnövekedett információigény kielégítését szolgáló sok új kérdés egy részét fel lehet-e csak a népesség egy mintavételével kiválasztott részének tenni. Ennek megfelelően kétféle kérdőívtípust teszteltek, egy rövidebbet és egy hosszabbat, ahol az utóbbi tartalmazta a rövidebb összes kérdését is. A döntés végül úgy szólt, hogy az Elnöki Tanács 1969-ben kibocsátott törvényerejű rendelete által szabályozott 1970. évi népszámlálás során a népesség 75 százalékánál a lakásokra és a személyekre vonatkozóan egy rövidebb, 25 százalékánál pedig egy több kérdést tartalmazó, hosszabb kérdőívet kell kitölteni. Ez a Magyarországon első ízben alkalmazott eljárás a tervek szerint egyfelől költségkímélő volt mind az adatok gyűjtése, mind feldolgozásuk szempontjából, ugyanakkor elegendően megbízható adatok közlésére lehetett (volna) alkalmas.

Ugyancsak új elem volt az előkészítés fázisában a települések közigazgatási helyzetének felmérése, amelynek a megbízható népszámlálás végrehajtásán kívül az volt a célja, hogy az adatok feldolgozását követően segítse a Helységnévtár új kiadásának összeállítását. Ez az államigazgatási felvétel számba vette a településeket érintő, 1960 óta bekövetkezett különféle közigazgatási változásokat, például a külterületek és elnevezéseik alakulását, a települések térképeit, a lakott területek neveit és határait. Minden településen felülvizsgálták az utcaneveket, házszámozásokat és térképeket, pótolták a hiányokat, aktualizálták a lakások jegyzékét. Ez volt a számlálókörzetek kijelölésének kiindulópontja, egyébként összhangban a tíz évvel korábbi gyakorlattal, nagyjából 300 összeírandó személlyel a belterületeken és 150-nel a külterületeken. A népszámlálás helyi szervezetét illető lényeges eltérés nem volt az előzőhöz képest. A helyi tanácsok feladatait a KSH elnöke által kibocsátott végrehajtási utasítás szabályozta. Figyelembe véve a hosszabb kérdőív kitöltésének várható nehézségeit, az érintett körzetekben igyekeztek a korábbi népszámlálások vagy mikrocenzusok során már tapasztalatot szerzett összeírókat toborozni. A kiválasztást nehezítette, hogy a pedagógusok egy része – a téli szünidő meghosszabbítása ellenére – nem kívánt e munkában részt venni, holott az oktatási miniszter a téli szünidőt

az összeírás időszakának végéig meghosszabbította. A részvételre nem adott túl sok ösztönzést az alacsonyan megállapított díjazás sem.

Decemberben kezdődött a lakosság helyi tájékoztatása a küszöbön álló népszámlálásról különféle hirdetések, tanácsulések, falugyűlések, hangos híradó, kidoboltatás stb. útján. A helyi propagandába az országos és megyei sajtó, valamint több rádió és a tv is bekapcsolódott.

Az összeírást január 2. és 12. között kellett végrehajtani, figyelembe véve a 25 százalékos mintába került körzetek nagyobb időigényét, továbbá a számlálóbiztosok által történő összeírás kizárólagosságát az önköltés általános lehetősége helyett. A munkát sok helyen hátráltatták a rendkívüli időjárási és útviszonyok, amelyek megoldásában számítani lehetett a honvédség terepjáró gépkocsijainak segítségére.

Az adatgyűjtés terjedelme szempontjából meghatározó volt, hogy a bejelentett állandó és ideiglenes lakcím figyelembevétele lehetőséget adott a népesség egyes kategóriáinak – például a kettős lakóhellyel rendelkezők, illetve a jelenlevő, a lakó és az állandó népesség – megkülönböztetésére. A népszámlálási utasítás pontosan meghatározta, hogy kik tartoznak az összeírás körébe, illetve kiket nem kell összeírni. Voltak a korábbiakhoz képest változások a családok és háztartások fogalmi körében is. A mintavételes összeírás különösen sok többletkérdést tartalmazott a lakásokkal kapcsolatban.

A KSH megyei igazgatóságainak népszámlálással kapcsolatos feladatköre 1970-ben jelentősen kibővült az adatgyűjtés és ellenőrzés, valamint az előzetes adatok összeállítása előtti javítások terén is. A településeknek ezúttal nem a budapesti központba, hanem az illetékes megyei igazgatósághoz kellett továbbítani az összeírás elkészült anyagait.

A megyék jelentései alapján a KSH már februárban közzé tette az ország egészének, a megyéknek és a nagyobb városoknak a népességszámát, nemenkénti bontásban. A települési összesítések alapján jelent meg 1970 júniusában a népszámlálási kiadványsorozat első kötete a népességre és településekre vonatkozó alapadatokkal, „Előzetes adatok” címmel. Az év első felében végrehajtott, közel 700 várost és községet érintő közigazgatási és területi változások miatt e kötet adatait ezeknek megfelelően átdolgozva októberben újra kiadták. A teljes körű népszámlálási anyag feldolgozására kifejlesztett számítógépes program alkalmazásával, a mintavétellel kiválasztott kérdőívek egyes fontos adatainak feldolgozásával készült és jelent meg 1971 márciusában a „Részletes adatok az 1%-os képviselői minta alapján” című kiadvány.

A számítógépek segítségével végzett adatfeldolgozás révén nagyszámú, többdimenziós táblázat összeállítása, a végleges adatok gazdag tematikus és földrajzi részletességgel, országos, megyei, települési, sőt számlálókörzeti szinten történő publikálása vált lehetővé. Több mint 60 kötet jelent meg 1970 és 1981 között. Az utolsók között volt a népszámlálás teljes módszertani leírását tartalmazó kötet (amelyet angol fordításban is kiadtak), benne egyebek között az utóellenőrzési felvétel részleteivel

és főbb eredményeivel. A 25 százalékos reprezentatív mintán végzett részletes házaság- és termékenységvizsgálat eredményei két kötetben, 1981-ben jelentek meg, a reprezentatív összeírás többi változójának adatait viszont sajnálatos módon nem sikerült feldolgozni és közzé tenni.

4. Az 1970-es évtized népesség-összeírásai

Az 1970-es évtized során a KSH kiemelt figyelmet fordított a társadalmi folyamatok statisztikai megfigyelésére, mivel az állami, vállalati és kutatói szféra érdeklődése jelentősen kibővült ezen a területen. Így jött létre a KSH Társadalomstatisztikai főosztálya, amely aktív támogatója és résztvevője lett a népesség iskolázottsági, társadalmi-gazdasági és lakásügyi helyzetének változásait felmérő, 1973. évi mikrocenzusnak. A népszámlálás-jellegű személy- és lakáskérdőívek mellett külön nyomtatványokon szerepeltek a foglalkozástörténetre és a jövedelmekre, valamint a kulturális fogyasztási szokásokra (könyv, televízió, rádió, színház, mozi, koncert) vonatkozó kérdések. Ez a kombinált felvétel egyúttal a KSH tervezett ELAR-jának (egységes lakossági adatfelvételi rendszer) a tesztjéül is szolgált. A mikrocenzus törvényi alapját egy 1972-ben kibocsátott kormányrendelet szolgáltatta, amely az összeírás eszmei időpontját és időtartamát is meghatározta, továbbá előírta, hogy azt a KSH összeíróinak kell végrehajtaniuk. A többlépcsős, rétegezett minta a népesség és a lakásállomány 2 százalékát tartalmazta. Az alapfelvétel és a kiegészítő adatgyűjtések feldolgozását követően a korábbi mikrocenzusokénál részletesebb és teljesebb adatközlés készült.

Rendkívül fontos, a népesség egészére kiterjedő összeírást hajtott végre a KSH 1975 januárjában a központi népesség-nyilvántartáshoz szükséges alapinformációk adatbázisának létrehozása céljából. Ennek alapján az országban élő minden személy egyéni azonosító számot kapott. (Említsük meg, hogy az ÁNH (Állami Népességnyilvántartó Hivatal) a kezdettől mintegy másfél évtizeden keresztül a KSH felügyelete alatt működött, majd kibővített feladatkörökkel a Belügyminisztérium hatáskörébe került.)

5. Az 1980. évi népszámlálás

Az 1980. évi népszámlálás előkészítése is azzal a célkitűzéssel indult, hogy a gazdaság állami tervezéséhez tartalmukban és területileg egyaránt kellően részletes

adatok álljanak rendelkezésre. Emellett a népszámlálással számot kívántak adni az elmúlt tíz év társadalmi változásairól, a népesség demográfiai viszonyairól, a háztartások és a családok jellemzőiről. Az előkészületek 1976-ban kezdődtek, a feladat egy olyan népszámlálási program kialakítása volt, amely tekintetbe veszi az ország aktuális gazdasági helyzetéből adódó költségvetési korlátokat. Az ENSZ és a KGST ajánlásainak figyelembevételével, a hazai népszámlálási idősorok folytathatóságát garantálva, de csak a tényleg szükséges kérdésekre törekedve indult meg a munka. A tervek között kitüntetett helyen szerepelt az 1970-ben kialakított számítógépes feldolgozási rendszer továbbfejlesztése, annak érdekében, hogy a háztartási és család-adatok, valamint az épületek adatai a személyi, illetve lakás kérdőíveket automatizáltan összesítve készülhessenek el.

A hagyományos, széles körű egyeztetési folyamatban az adatokra leginkább számot tartó tárcák képviselői mellett a Magyar Tudományos Akadémia témában érintett intézményei és az egyetemek statisztikai tanszékei is részt vettek. Megvizsgálták, hogy az akkor már működő ÁNH milyen módon vállalhat szerepet a népszámlálásban.

A pénzügyi korlátok miatt részletes kérdőívre nem volt lehetőség, de az 1970-ben alkalmazott, 25 százalékos reprezentatív mintán végrehajtott kiegészítő adatfelvételre sem vállalkoztak, sőt még a szerényebb, 10 százalékos mintára vonatkozó javaslatot is elvetették. Elutasították továbbá az Országos Tervhivatalnak azt a javaslatát, hogy a személyi kérdőív foglalkoztatási adatait a megbízhatóbb minőség érdekében a munkáltatókkal töltesse ki. Az adminisztrációs terhek és a jelentős költségnövekedés miatt az előremutató ötlet nem valósulhatott meg.

Nagyon korszerű elgondolás volt az is, hogy az ÁNH bevonásával adminisztratív nyilvántartásból származó információkkal támogassák a népszámlálást. Ennek érdekében a kérdőíven megjelent a személyi számra vonatkozó kérdés, azonban ütemezési és koordinációs problémák miatt a két rendszer adatainak összevetésére, együttes felhasználására nem kerülhetett sor.

A szorító körülmények miatt a legszűkebb programot alakították ki. A tesztelésre 1977/1978 telén került sor. A próbafelvételt fele-fele arányban az ELAR mintacím-állományából választva, illetve Tolna megye Tamási járásának 15 településén hajtották végre. Összességében csaknem 23 ezer lakást és több mint 64 ezer személyt írtak össze.

A próbászámlálás során tapasztalatokat gyűjtöttek a területi feladatok kivitelezhetőségéről, a kérdőívek kezelhetőségéről, érthetőségéről. A gyűjtött adatokat összevetették az ÁNH nyilvántartásával annak vizsgálatára, hogy kik azok, akik kimaradhatnak az összeírásból. A tapasztalat általában az volt, hogy a kérdés során a nem szorosan családhoz tartozókról nem minden esetben nyilatkoztak a válaszadók.

Az 1980. évi népszámlálást a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1977. évi 29. számú törvényerejű rendelete írta elő, amellyel egyidejűleg jelent meg a fel-

adatokat meghatározó 2030/1977. számú minisztertanácsi határozat. A népszámlálás jogszabályi környezetének fontos részét képezte az 1973. évi V. törvény a statisztikáról. Az új statisztikai törvény több olyan rendelkezést is tartalmazott, amely a statisztikai hivatalról szóló 1897. évi XXXV. törvény adatvédelmi biztosítékait emelte vissza a joggyakorlatba. A korábbi statisztikai törvényekből azokat a rendelkezéseket is visszahozták, amelyek az adatközlések feltételeiről szóltak.

A népszámlálást elrendelő jogszabályok az előző népszámlálásokkal összehasonlítva lényegesen korábban jelentek meg, ami szervezettebb előkészítési munkát tett lehetővé. A népszámlálások történetében először készült olyan összefoglaló utasítás, ütemterv, amely valamennyi elvégzendő feladatot, azok kezdési, befejezési időpontját és az elvégzésért felelősöket tartalmazta.

A területi előkészítés az 1970. évi népszámlálás forgatókönyvét követte. Újdonság volt azonban, hogy az előkészítést szolgáló államigazgatási adatfelvétel során olyan komplex adatgyűjtésre került sor, amely a külterületekre nézve is áttekinthetővé tette a területi, népességi, közlekedési jellemzőket. A városok és a kiemelt községek esetében pedig településen belül, városrendezési körzetek szerint kiegészítő adatgyűjtést is végeztek a kommunális, közlekedési, társadalmi szolgáltatási ellátottsági viszonyokról.

Az összeírók és a felülvizsgálók toborzása komoly kihívást jelentett. A szűkös költségvetés miatt a feladat nem járt vonzó fizetéssel. A nagy és kisebb városokban, de egyes községekben is a pedagógusok visszautasították a megbízatást.

Az 1980. évi népszámlálást 1980. január 1. 0 óra eszmei időponttal január 2. és 15 között hajtották végre. Az időtartam tehát 14 nap volt, ami az 1970. évihez képest további egy nap hosszabbítást jelentett. Ezt az indokolta, hogy a lakosság elérhetősége miatt az összeírás egyre inkább a koraesti órákra tevődött át, a napi hasznos idő lerövidült.

Az adatgyűjtés – a két előző népszámlálás módszertanát követve – az önkitöltéses adatszolgáltatás kizárásával történt. A népesség számbavételének módja, illetve az összeírtak körének meghatározása csaknem azonos volt az 1970. évi népszámlálásnál bevezetett gyakorlattal, az adatok feldolgozása és közzététele azonban lényegesen eltért a tíz évvel korábbtól.

Miután 1970-ben a feldolgozás a jelenlevő népességen alapult, ám a kiadványok a legfontosabb adatokat a jelenlevő népességen túl a lakónépességre, esetenként az állandó népességre is közölték, 1980-ban el kellett dönteni, hogy melyik népességtípus legyen a népszámlálási adatfeldolgozás alapja, melyik népességszám ad leginkább reális képet a lakosság területi elhelyezkedéséről. Mivel a szokásos lakóhelyen alapuló lakónépesség adatai tükrözik legjobban a valóságot – és ez felelt meg az ENSZ ajánlásának is – ezért ennek használata mellett döntöttek, nem zárva ki a jelenlevő és az állandó népesség számának bemutatását, és bizonyos témaköröknél ez utóbbi népességtípus alkalmazását.

Az összeírás minőségének ellenőrzésére szinte közvetlenül az adatgyűjtés befejezése után végrehajtottak egy szerény utóvizsgálati adatgyűjtést.

A takarékos tervezés ellenére az 1980. évi népszámlálás lehetőséget adott arra, hogy az adatok felhasználói az ország társadalmáról minden korábbinál árnyaltabb képet alkothassanak. A megyei kötetek mellett a legfontosabb községi és városi adatok egy-egy kötetben összefoglalva is megjelentek, amit jól egészített ki az adatok település-nagyságcsoporthoz szerinti közlése. A kérdőív ugyan nem tartalmazott e témakört érintő direkt kérdést, de a foglalkozásra és a munkáltatóra vonatkozó kérdések alapján, közvetett módon információt biztosított a társadalmi rétegződésről, annak változásáról. Újra kérdezték – és közölték – a nemzetiséghez tartozást. A lakások mellett első alkalommal az üdülőket is összeírták, az – előzetes – eredményeket önálló kiadványban jelentették meg. A háztartási és család adatok, valamint az épületadatok előállításának korszerű módszere révén részletesebb adatközlések váltak lehetővé. A foglalkozási adatok felvétele az 1975-ben bevezetett FEOR (Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere) szerint történt. Ez lehetőséget teremtett a népszámlálásból és más statisztikai adatforrásokból származó információk fogalmi és tartalmi összehangolására. A lakosság életmódjáról és életkörülményeiről több információ jelenhetett meg. Újdonság volt, hogy a lakótelepekre vonatkozóan külön kiadvány készült. Önálló kötet foglalkozott a felsőfokú végzettségűek adatainak bemutatásával is.

A decentralizált feldolgozásnak és a számítógépek alkalmazásának köszönhetően az eredmények minden addiginál gyorsabban kerültek a felhasználók elé, és az adatközlések terjedelmükben is felülmúlták a korábbiakat. Az 1970-ben már alkalmazott automatikus gépi hibajavítást továbbfejlesztve a kézi hibajavítás teljesen elmaradt, és az adatközlés során főként olyan táblák készültek, melyek alkalmasak voltak a közvetlen sokszorosításra. Elsőként a kérdőívek 2 százalékos mintáján alapuló részletes, 380 oldal terjedelmű előzetes adatközlés jelent meg 1980. október 16-án. A népszámlálási kiadványsorozat a számlálókörzeti és külterületi adatokat is bemutató megyei köteteken túl 22 kiadványt tartalmazott. Egyes kötetek orosz és angol nyelven is megjelentek.

6. Mikrocenzus 1984-ben

Az adminisztratív nyilvántartások felhasználási lehetőségeinek vizsgálata volt az 1984. évi mikrocenzus egyik fontos feladata. Az előkészítés az ÁNH-val együttműködésben zajlott. A személyi kérdőíveken a népesség-nyilvántartásból előnyomtatva szerepeltek az adott laci címre bejelentett lakók adatai (név, leánykori név, anyja neve,

állandó és ideiglenes lakcím, bejelentés időpontja, személyi szám). A népszámlálási típusú összeírások során ez új megoldás volt, ezért a mikrocenzus előtt 1983 októberében hat megyében és Budapesten próbafelvételt hajtottak végre. E próbafelvétel tapasztalatai igazolták, hogy az ÁNH adatbázisa alkalmas népszámlálási típusú adatfelvételek előkészítésére. A próbafelvétel alkalmával kipróbálták a kérdőívek postai kézbesítésének módszerét, és így biztosították az önkitöltés lehetőségét, ezt azonban az 1984. évi mikrocenzus során végül mégsem alkalmazták, az összeírást kizárólag számlalóbiztosok bevonásával hajtották végre. A korábbi népszámlálások és mikrocenzusok eszmei időpontja – az 1941. évi népszámlálás kivételével – mindig január 1. 0 óra, időtartamuk pedig 10–14 nap volt. Az 1984. évi mikrocenzus eszmei időpontja viszont 1984. október 1. 0 óra volt, végrehajtása pedig egy hónapig tartott.

A 2 százalékos mintán végrehajtott adatfelvétel során használták az 1976-ban bevezetett ELAR-t, amely a statisztikai adatok gyűjtésében egyre fontosabb szerepet játszó folyamatos lakossági felvételek végrehajtását biztosította. A lakás- és személyi kérdőív mellett a 15–55 éves nőktől termékenységi és gyermeknevelési kérdésekben, a nyugdíjasoktól, nyugdíjas korúaktól pedig életkörülményeikről, nyugdíj melletti munkavállalásukról kiegészítő kérdőíveken gyűjtöttek adatokat.

Az októberi adatgyűjtés után igen gyorsan, 1985 májusában megjelentek az első eredmények. Az adatok közzététele 1988-ig folytatódott, a kötetek között egyre több volt az egyszerű adatközlésen túllépő, elemző jellegű kiadvány. Ezek témájukban és terjedelmükben is nagy változatosságot mutattak.

7. Az 1990. évi népszámlálás

Az 1990. évi népszámlálás előkészítése korán megkezdődött, mert a nyolcvanas évek közepén a népszámlálás modernizációjának kérdése nemzetközi és hazai viszonylatban is előtérbe került. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága már 1983 és 1986 között vizsgálta a következő népszámlálás fejlesztésének ügyét, és a KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottsága 1986–1990. évi munkaprogramjában is szerepelt a népszámlálási módszerek aktualizálása.

1984-ben a mikrocenzus mellett több összeírást is végeztek főként azzal a céllal, hogy a bevezetendő új technikákat teszteljék. 1984 októberére és 1988 májusa között az ország hat megyéjében és a főváros egyik kerületében tartott próbaösszeírások során azt vizsgálták, hogy milyen előnyökkel jár a népesség-nyilvántartás adatainak felhasználása, keresték a lehetőségét más, elsősorban munkáltatói nyilvántartások felhasználásának, és vizsgálták az önkitöltés alkalmazhatóságát, továbbá a postai

kézbítés előnyeit, hátrányait. Ezek az előremutató fejlesztések azonban végül nem valósulhattak meg.

Az 1980-as évezed végén megindult a politikai-gazdasági rendszerváltás, és a változás időszaka egybe esett a népszámlálás előkészítésével.

Az 1990. évi népszámlálás végrehajtásának jogi alapját az 1988. évi 22. sz. törvényerejű rendelet biztosította. Ez állapította meg egyebek mellett a népszámlálás adatgyűjtési programját, amely teljes körben csak egy szűkített tematikájú – az ENSZ 1990-es európai népszámlálási ajánlásában szereplő 13 személyi és 15 lakás-épület ismérv megfigyelését biztosító – adatfelvétel végrehajtását jelentette. Ezt a minimál-programot a lakosság 20 százalékra kiterjedő reprezentatív összeírás egészítette ki.

A népszámlálás programja a végrehajtásig a teljes körben kért információk korlátozott tartalmán túl is szűkült. Bizonyos kérdések a lakosság válaszadási hajlandóságának megőrzése érdekében elmaradtak (például anyagi helyzettel, jövedelmi viszonyokkal szorosan összefüggő kérdések), mások pedig költségvetési okokból, a kérdőív terjedelmének csökkentése érdekében egyszerűsödtek (például ingázási, közlekedési kérdések).

Hiába bizonyították a próbaszámlálások, hogy a munkáltatói adatok felhasználása növeli a minőséget és csökkenti az adatszolgáltatói terheket, a munkáltatók és a szakszervezetek ellenállása miatt azt mégsem lehetett bevezetni. Az ÁNH adatainak tervezett felhasználása is akadályokba ütközött. Hatékony lett volna bizonyos, a népesség-nyilvántartás adatbázisában rendelkezésre álló adatok (név, lakcím, családi állapot, személyi szám) előnyomtatása a kérdőíveken, azonban a rendszerváltó közhangulat kedvezőtlen reakciójától tartva, végül lemondtak a személyi szám használatáról és a többi adat előnyomtatásáról. A nyilvántartásból csak a címadatokat használták fel, ezekből készült gépi úton a név- és lakcímjegyzék. A lista azonban igen sok pontatlanságot tartalmazott, ezért címeket az adatfelvétel megkezdése előtt helyszíni bejárással pontosítani kellett.

Míndeközben az előkészítő munka tapasztalatai kétségtelenné tették, hogy a végbement gazdasági változások, adó-, jövedelem- és érintkezések következtében a népszámlálás eredményes végrehajtásához nem lesz elegendő a minisztertanácsi határozatban előirányzott költségkeret. 1989 első felében a pénzügyi nehézségek olyan mértékben fokozódtak, hogy a népszámlálás megtartása is kétségessé vált, illetve felmerült egy olcsóbb, 10 százalékos reprezentatív adatgyűjtés eshetősége. Végül a Minisztertanács jóváhagyta a törvényerejű rendeletben megfogalmazott korlátozott tartalmú teljes körű és az azt kiegészítő, 20 százalékos mintán végrehajtandó bővebb adatgyűjtés tervét. Egyúttal a népszámlálás céljaira felhasználható költségkeretet is megemelte.

Az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeteinek kialakítása során alapelv volt, hogy nem változtatnak az 1980. évi körzethatárokon, tényleges körzetesítésre csak az új

településrészeken, például az újonnan beépített területeken volt szükség. Ez az elképzelés a szakemberek által régóta hiányolt számlálókörzet-szintű területi összehasonlíthatóságot is lehetővé tette. A számlálóbiztosok azonos terhelésének biztosítását az alapösszeírásban és a reprezentatív programban úgy oldották meg, hogy az 1980. évi 300 fős számlálókörzeteket 150 fős alkörzetekre bontották, amelyekből az alapösszeírás számlálóbiztosai hármat kaptak, míg a reprezentatív programban összeírók kettőt.

A népszámlálásról szóló törvényerejű rendeletben foglaltak szerint, a népszámlálás körébe tartozó adatgyűjtés végrehajtásáért – az 1980. évihez hasonlóan – a fővárosi és a megyei tanácsok elnökei voltak a felelősök, ugyanakkor a KSH elnöke felhatalmazást kapott arra, hogy a népszámlálás megszervezésével kapcsolatos feladatokat szabályozza. Az adatgyűjtést 1990. január 1. 0 órai eszmei időponttal 1990. január 2. és február 3. között hajtották végre.

A politikai és gazdasági átmenetet kísérő feszült belpolitikai légkör a lakosságban bizonytalanságot szült, rontotta az adatszolgáltatási készséget. Nem segítette a munkát az sem, hogy a népszámlálás végrehajtásának évében tavasszal országgyűlési, ősszel helyhatósági választásokat tartottak, mert az akkor tanácsi formában működő helyhatóságok a közelgő választásokkal voltak elfoglalva.

A gondokat észlelve a népszámlálás szervezői fokozott figyelmet fordítottak a korábbinál jóval átgondoltabb és hatékonyabb propagandamunkára. Ennek keretében az írott sajtó, a rádió és a tévé biztosította lehetőségek mellett plakátokon, postai levelezőlapokon és bélyegeken, de még gyufacímkeken is népszerűsítették az adatfelvételt.

Az 1990. évi népszámlálás előkészítésére és végrehajtására rányomta bélyegét a rendszerváltást megelőző időszak politikai bizonytalansága, de az adatgyűjtés sikeresen lezajlott.

Az 1970. évihez hasonlóan, a teljes körű adatfelvételen túl a lakásállomány és népesség 20 százalékára (1970-ben 25 százalékára) kiterjedő reprezentatív adatfelvételre is sor került. A reprezentatív felvétel keretében a lakások műszaki állapotára és helyiségeire, illetve a személyek iskolázottságára, foglalkozási adataira, ingázására tettek fel az alapfelvételhez képest részletesebb kérdéseket. A reprezentatív kérdések kitértek a fogyatékosokra is, valamint további információkat tartalmaztak a nők termékenységeire vonatkozóan.

Az adatok feldolgozását ekkor is a KSH Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat végezte. Az adatok végső ellenőrzése és a táblázás a KSH számítóközpontjában készült. A hivatal az adatokat 85 nyomtatott kiadványból és 2 CD-ROM-ból álló sorozatban tette közzé. Az 1970. évi népszámláláshoz hasonlóan a kiegészítő mintán végrehajtott adatfelvétel eredményeit ezúttal sem publikálták. A 2001. évi népszámlálás feldolgozása és adatközlése során a visszatekintő adatok biztosítása érdekében a kiegészítő minta bizonyos információit (például a fogyatékosági adatokat, az aktív keresők közlekedésével, valamint az iskolai végzettségek egyes részleteivel kapcsolatos információkat) utólag feldolgozták, és a 2001. évi népszámlálás kötetsorozatában megjelentették.

8. Mikrocenzus 1996-ban

Az 1996. évi mikrocenzus volt az első, jelentős mintán végrehajtott népszámlálási jellegű adatfelvétel, amely számot adhatott a rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági változásokról.

A mikrocenzus eszmei időpontja április 1. 0 óra volt, és a 2 százalékos mintán végrehajtott adatgyűjtés három hétig tartott. A mikrocenzus jogszabályi környezetét jelentősen befolyásolta, hogy megváltoztak az adatvédelemhez kapcsolódó jogszabályok, elfogadták a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényt és a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvényt. Ennek megfelelően az adatszolgáltatási kötelezettség csak a mikrocenzus alapfelvételére terjedt ki, a két kiegészítő felvétel (a jövedelmi viszonyokról és az utazási szokásokról) kérdéseire a válaszadás önkéntes volt.

Az első adatközlést nagy terjedelmű (114 oldalas), ábrákkal, kis táblázatokkal ellátott elemzés kísérte. Új témák jelentek meg, mint például az élettársi kapcsolatok bemutatása vagy a munkanélküliek adatainak különböző ismérvek szerinti közzétevése. Újdonság volt, hogy a kiadvány tartalmazta a tartalomjegyzék és a bevezető értékelés angol nyelvű fordítását. A tematikus kiadványok sorában önálló kiadványok ismertették a munkanélküliek, a mezőgazdasági munkát végzők, a napi ingázók, az élettársi kapcsolatban élők, az egyszemélyes háztartások adatait vagy a lakás témakörében a lakótelepi és az önkormányzati lakások, az ott lakók főbb jellemzőit.

9. A 2001. évi népszámlálás

Az ezredforduló népszámlálásának előkészítése során a megváltozott gazdasági és politikai légkör, valamint a technikai fejlődés is új módszerek alkalmazását tette szükségessé. Az újítások az adatfelvétel végrehajtását éppúgy érintették, mint az adatok feldolgozását, és hatással voltak az adatok publikálásának módjára is.

Az 1990-es években ugrásszerűen fejlődő és a helyi közigazgatásban is egyre szélesebb körben alkalmazott számítástechnika időszerűvé tette a feladatok számítógéppel támogatott végrehajtását. Erre alapozva a népszámlálás koncepciója a korábban manuálisan végzett munkák jelentős részét automatizálta.

A népszámlálás tematikájának kialakításakor figyelembe kellett venni a hazai népszámlálási hagyományokat, ugyanakkor fontos szempont volt, hogy a magyar program megfeleljen az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és az Európai Közöségek Statisztikai Hivatala, az Eurostat által az „Ajánlás a 2000 körüli nép- és la-

kákszámítások az EGB-régióban” című dokumentumban megfogalmazott elvárásoknak is.

Az 1970. és az 1990. évi népszámlálás kedvezőtlen tapasztalataiból kiindulva a 2001. évi teljes körű népszámláláshoz reprezentatív mintán történő összeírás nem kapcsolódott. Ezért az alapfelvételnél bővebb, egyes témákban részletes kérdéseket tartalmazó program összeállítására nem volt lehetőség. A korábbi népszámlálásokhoz képest néhány új kérdés azonban megjelent a kérdőíven. Bővült a lakcímre vonatkozó kérdések száma, tekintettel a kétféle bejelentett lakcímre, valamint arra a tapasztalatra, hogy a bejelentett lakcímek nem minden esetben felelnek meg a tényleges helyzetnek. Szintén bővült, és a nemzetközi előírásoknak megfelelő új fogalmakat használt a foglalkozással, munkahellyel kapcsolatos kérdéscsoport, továbbá átdolgozták a folyamatosan változó magyarországi iskolarendszerekben szerzett végzettségek összeírásának módszerét is. Az egyébként kötelező adatszolgáltatáson alapuló népszámlálás kérdőívére önként megválaszolható kérdésként kerültek fel a jogi szempontból különleges kezelést igénylő, ún. szenzitív kérdések (anyanyelv, nemzetiség, nemzetiségi kötődés, családi, baráti közegben használt nyelv, vallás, fogyatékoság).

A lakásstatistikákra vonatkozó nemzetközi ajánlások és az ehhez igazodó magyar módszertan szerint a pihenés céljára szolgáló üdülőegységek is a lakásállomány részét képezik, ha laknak bennük. Ez indokolta, hogy az üdülők összeírásával kibővídjön a népszámlálás programja. A bentlakásos intézetek összetételében, a fenntartói körben történt változások pedig szükségessé tették, hogy – visszatérve az 1990 előtti gyakorlathoz – sor kerüljön az intézetek teljes körű összeírására, nem csak a lakottakéra.

A KSH a népszámlálási tematika kialakítása során folyamatosan egyeztetett az érdekelt minisztériumokkal, főhatóságokkal, kutatóintézetekkel, akadémiai bizottságokkal, érdekképviselői szervekkel, kamarákkal, országgyűlési biztosokkal. Kapcsolatot tartottak az országos kisebbségi önkormányzatok vezetőivel, a fogyatékos emberek érdekvédelmi szervezeteivel és az egyházak, felekezetek képviselőivel. A megbeszélések eredményeképpen készültek el a népszámlálás kérdőívtervei, amelyeket azután a próbaszámlálás teszteltek.

A területi előkészítés technológiai megújítása több próbát, tesztelést is igényelt volna, de részben pénzügyi megfontolások, részben a rendszerváltással jelentősen megváltozott jogalkotási körülmények között erre nem volt lehetőség. A KSH már 1994-ben belekezdett egy próbaszámlálás előkészítésébe, de a költségvetési támogatás részleges visszavonása, valamint az adatfelvétel és az önkormányzati választások időbeli egybeesése miatt a befejezés elmaradt. Hasonló okokból maradt befejezetlen az 1998. évi próbaszámlálás is.

1999-ben már halaszthatatlan volt egy teljes, minden lényeges munkafázisra kiterjedő próbaszámlálás végrehajtása. Erre Hajdúszoboszló és Pétervására város, továbbá 13 Heves megyei község teljes területén, valamint Eger egy városrészében

került sor. A kitűzött célt, a népszámlálás megszervezésének és technikai lebonyolításának modellezését azonban nem sikerült maradéktalanul teljesíteni. A korábbi népszámlálások alkalmával a próbaszámlálást is mindig jogszabály írta elő, így a közreműködés kötelező volt. A megváltozott jogalkotási keretek között 1999-ben csak a feladatra önként vállalkozó jegyzők, illetve polgármesteri hivatalok részvételével kerülhetett sor a próbára, és sem a fővárosban, sem a vidéki nagyvárosokban nem akadt együttműködő partner.

Az 1999. évi próbaszámlálás során a teljes népszámlálási folyamatot tesztelték. A számlálókörzetek kialakítása a tervek szerint a címkező programmal összekapcsolható digitális térképek segítségével történt volna. Ezek beszerzésére azonban a gyorsított ütemben zajló előkészítés mellett nem volt lehetőség.

A 2001. évi népszámlálást az 1999. évi CVIII. törvény rendelte el. A törvény tervezetét a KSH már 1999 nyarán, a próbaszámlálás végleges tapasztalatait be sem várva benyújtotta a kormánynak. Az előterjesztést csak fél évvel később, 1999. december 7-én fogadták el (a statisztikáról szóló törvényt módosító javaslattal összevonva). A gyakorlati feladatok szempontjából igen fontos, a jegyzők népszámlálási feladatait elrendelő 76/2000. (V. 31.) számú kormányrendeletet pedig nem a törvényvel egy időben, hanem további fél év elteltével, 2000. május 31-én fogadták el.

A törvény szerint a népszámlálást 2001. február 1–21. között kellett végrehajtani, az összeírásból kimaradtak póttösszeírására február 28-ig kerülhetett sor. Az adatfelvételnek a 2001. február 1. 0 óra időpont szerinti állapotot kellett tükröznie. Az üdülők számbavételét a megelőző nyári időszakban, 2000. július 1. és augusztus 31. között kellett elvégezni.

A népszámlálási címlisták az 1990. évi népszámlálás elektronikusan rögzített és tárolt lakcímmállományán alapultak, pontosításuk az ÁNH jogutódja, a KÖNYV (BM Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal) népesség-nyilvántartása alapján történt. A két címmállomány összevonása előtt először a népszámlálási címek 1990. évi közterületi elnevezéseit kellett javítani és aktualizálni. Ebbe a rendszerváltást követő utcanévváltozásokon túl az is beletartozott, hogy a külterületeken kialakult üdülőterületek címeivel is ki kellett egészíteni a jegyzékeket. A két rendszer összefuttatásával egyesített adatbázist helyszíni bejárás alapján ellenőrizték, javították, illetve egészítették ki.

A számlálókörzetesítést megelőzően a digitális térképek alkalmazásával összefüggésben egy népszámlálási szempontból új területi egység, az utcák által határolt tömbök használata is beépült a programba. Ez lehetővé tette az adatok előállítását a legrésztesebb területi aggregáltsági szinten.

A népszámlálás területi munkáinak térképi támogatása végül úgy valósult meg, hogy a 2000 főnél népesebb települések számára a KSH központilag biztosított tömbszámozott digitális térképeket, a kisebb települések pedig az erre a célra átadott pénzügyi keretből maguk gondoskodtak hagyományos, papírra nyomtatott térképekről.

Összesen 49 114, jellemezően 90–100 lakást tartalmazó számlálókörzetet hoztak létre. A kis népességű külterületi településrészek számlálókörzeteiből egy-egy számlálóbiztos több összeírását is el tudta végezni, így összesen 44 861 összeíró hajtotta végre az adatfelvételt. Az ő munkájukat 10 928 felülvizsgáló irányította és ellenőrizte, azaz általában négy számlálóbiztos tartozott egy felülvizsgálóhoz. A települési népszámlálási felelősök (a jegyzők), valamint az 5 ezer főnél népesebb településeken és körjegyzőségeken a népszámlálással kapcsolatos feladatok segítésére kijelölt népszámlálási előadók száma együttesen 2 532 fő volt.

Lényeges különbség volt az előző népszámlálásokhoz képest az adatvédelem előtérbe kerülése. A rendszerváltást követően a téma jelentősége felértékelődött, aminek új előírások adtak nyomatékot. A statisztikai célból felvett adatok védelmét különböző szintű jogszabályok rendszere biztosította. Ennek része volt az 1992. évi adatvédelmi törvény mellett az 1993. évi statisztikai törvény és az utóbbi végrehajtásáról intézkedő 170/1993. (XII. 3.) kormányrendelet. Részletes – főleg a KSH munkáját befolyásoló – KSH-elnöki utasítás született a statisztikáról szóló jogszabályokból adódó feladatok végrehajtására.

A nemzetiségre vonatkozó kérdések miatt figyelembe kellett venni a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény rendelkezéseit is, amely – többek között – előírta, hogy az e kérdésekre történő válaszadás csak név nélkül történhet. Részben emiatt, részben a lakosság bizalmának elnyerése érdekében született az a döntés, hogy a magyar népszámlálások történetében először az adatszolgáltatás név nélkül történjen, a kérdőívre az adatszolgáltató neve ne kerüljön rá. A szenzitív adatok körének a népszámlálás programjába történt felvételével összefüggésben olyan igény fogalmazódott meg, hogy e kérdésekre a válaszadás legyen önkéntes. Ez szintén új, korábban nem alkalmazott megoldás volt.

Az adatvédelmi garanciák teljes körű biztosítása érdekében közvetlenül az adagyűjtés előtt született döntés arról, hogy a kérdőíveken a lakcím sem jelenhet meg. A magyar népszámlálás ezzel a nemzetközi gyakorlatban is példátlan mértékben biztosította az adatszolgáltatók védelmét, vállalva mindazt a nehézséget, amely az adatfelvétel végrehajtását ezáltal terhelte.

Az adatfelvétel lebonyolításának módszere követte a hagyományokat. A kérdőívek kitöltése interjú módszerrel történt, de lehetőség volt önkitöltésre is, sőt amennyiben az adatszolgáltató valamilyen ok miatt ragaszkodott ahhoz, hogy adatait az önkormányzatnál írják össze, vagy a kitöltött kérdőívet az önkormányzatnál kívánta leadni, erre is adódott lehetőség.

A népszámlálás minőségét, a felvett adatok pontosságát mérő mintavételes utóellenőrzési felvételre a 2001. évi népszámlálást követően nem került sor.

A 2001. évi népszámlálás jelentős újítása volt az adatrögzítés OCR-en (optical character recognition – optikai karakterfelismerés) alapuló módszere. A szkennelést követően a kérdőíven levő számokat és jelöléseket (ún. markereket) optikai karakter-

felismerő-rendszer dolgozta fel. Ehhez megfelelő módon tervezett és nyomtatott kérdőívekre volt szükség. Ezt a technológiát Magyarországon ilyen nagy mennyiségű, számos logikai összefüggést tartalmazó kérdőív esetén korábban még nem alkalmazták. A munkafolyamatokat a kérdőívek begyűjtésétől az elektronikus adatállomány előállításáig monitoring-rendszer követte.

A népszámlálás adatainak közzététele – kihasználva a technikai feltételek fejlődésének lehetőségeit – számos ponton eltért az előző népszámlálásnál alkalmazottól. A cél az összeírt adatok minél gyorsabb közzététele és minél szélesebb felhasználói körhöz való eljuttatása volt. A legnagyobb változást az internetes megjelenés jelentette: a népszámlálás valamennyi kiadványának adattáblái és szöveges elemzései megjelentek a KSH népszámlálási honlapján.

Az első, előzetes adatokat tartalmazó kiadványt 2001 júniusában adták ki, amelyet további 30 kiadvány követetett. A végleges területi adatokat 2003 februárjában közzölték. Egyes kiadványok angol nyelven, illetve CD-ROM-on is megjelentek.

10. Mikrocenzus 2005-ben

Az 1990-es évek második felében a KSH-ban is jelentős informatikai fejlesztések történtek, minden munkatárs asztalára személyi számítógép került, kiépült a KSH központját és területi egységeit összekötő informatikai hálózat, a KSH tájékoztatási gyakorlatában is egyre fontosabbá vált az internet használata.

A 2006. évi országgyűlési választások közeledtével a politikai és kormányzati szervek jelezték az igényt a 176 egyéni választókerületekre vonatkozóan az alapvető demográfiai, munkaerőpiaci és lakásadatok iránt. A mikrocenzus mintaválasztási folyamatát alapvetően befolyásolta az a követelmény, hogy az ezúttal is 2 százalékos mikrocenzus mintának nemcsak a megyéket (régiókat) kellett reprezentálnia, hanem az ország 176 országos egyéni választókerületét is.

Az eszmei időpont 2005. április 1. 0 óra volt, és az adatfelvétel időszaka három hétig tartott – hasonlóan az 1996. évi mikrocenzushoz.

Az alapfelvételhez ezúttal is kapcsolódott egy részmintán jövedelmi kérdőív. Ezen kívül két, az Európai Unió nemzetközi felvételi programjához illeszkedő és részben annak anyagi támogatásával végrehajtott felvétel társult a mikrocenzushoz: a lakosság IKT-felmérése (informatikai és kommunikációs eszközök használata), valamint a VÉKA (változó életkörülmények adatfelvétel).

A 2005. évi mikrocenzus eredményeinek közzélése során újdonság volt, hogy a KSH először nem a szokásos összefoglaló kiadványt, hanem az egyéni választókerületek adatait jelentette meg 2005 szeptemberében. A mikrocenzusok történetében

először a megyei adatközléseken túlmutató, 176 területi egységre vonatkozó adatközlés készült. Ezt rövid időn belül, még decemberben követte az eredményeket összefoglaló kiadvány. A tematikus kötetek sorában külön kiadvány készült olyan aktuális társadalmi kérdésekről, mint például a munkanélküliség, a családban élő gyermekek és az időskorúak helyzete. Az internet elterjedésének köszönhetően valamennyi kiadvány megjelent a KSH honlapján, a táblázatok a magyar mellett angolul is.

Az informatikai fejlődés tette azt is lehetővé, hogy a mikrocenzus egyedi adatai is elérhetővé váltak a kutató felhasználók számára adatvédelmi szempontból biztonságos módon, anonimizált formában. A KSH Kutatószobájában a 2005. évi mikrocenzus teljes adatállománya ma is kutatható.

11. A 2011. évi népszámlálás

A 2011. évi a tizenötödik volt a magyarországi népszámlálások történetében, és az első, amire az Európai Unió tagjaként került sor. Első alkalommal uniós jogszabályok is kötötték a népszámlálást, amelyek az egyes országok adatainak összehasonlíthatósága érdekében előírták a kötelezően gyűjtendő adatok körét, azonban az adatfelvétel módját a tagországokra bízták.

Tekintettel arra, hogy Európa egyes országaiiban már a lakosság megkérdezése nélkül, adminisztratív nyilvántartásokból állították elő a népszámlálási adatokat, a népszámlálás előkészítése során a KSH ismét behatóan vizsgálta a hazai adminisztratív nyilvántartások népszámlálási célú felhasználásra való alkalmasságát. Megnyugtató eredmények hiányában teljes körű lakossági összeírás végrehajtásáról született döntés, amely révén az EU-rendelet előírásánál területileg részletesebb adatok is készülhettek, és amely lehetőséget adott a kötelező EU-programon felüli témák beemelésére is. Az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az internetes adatszolgáltatás lehetőségét szükséges biztosítani, és az informatikai fejlődés adta más technológiai lehetőségekkel is élni kell.

Az előkészítés során négy próbafelvételre került sor. 2008-ban a lakosság adatszolgáltatását legjobban segítő válaszadási módok keresése, valamint a KSH címregiszterének és – az immár a KEKKH (Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala) kezelésében lévő – népesség-nyilvántartásnak a minőségellenőrzése céljából 6 település 15 ezer lakcímén végeztek adatgyűjtést. A próbafelvétel eredménye azt mutatta, hogy jelentős lakossági igény van az önálló válaszadásra. Az önköltés lehetőségét biztosító adatfelvételt 2009-ben tesztelték internetes kitöltési lehetőséggel. A próbafelvételt 10 település 30 ezer lakcímén hajtották végre. A 2010. évben két próbára került sor. Tavasszal 1 300 lakcímén a kérdőívek tartalmi

pontosítása céljából vizsgálták az érthetőséget, kitölthetőséget. Ősszel az adatfelvétel teljes rendszerének próbája történt háromféle válaszadási lehetőséggel: az internetes vagy papír kérdőívek önálló kitöltésével, illetve a hagyományos interjúk módon. A próba nyolc településen zajlott, a kistelepülések teljes területe, a nagyobbak egy kijelölt területe került be a felvételbe. Az adatgyűjtést 22 ezer lakcímen 187 számlálóbiztos és 42 felülvizsgáló végezte.

A népszámlálási tematika meghatározásakor az adminisztratív terhek csökkentésére vonatkozó általános kormányzati és KSH-beli törekvésekre, valamint a szűkös költségvetési forrásokra tekintettel az elsődleges cél az uniós kötelezettségek teljesítése volt. Az ezt tükröző népszámlálási törvényt első változatban az Országgyűlés elfogadta, a köztársasági elnök azonban megfontolásra visszaküldte az Országgyűlésnek. Az államfő nem értett egyet azzal, hogy a 2011. évi népszámlálás nem gyűjtene a termékenységre, az egészségi állapotra és fogyatékosagra, valamint a vallásra vonatkozó adatokat, holott a társadalom e fontos jellemzői 2001-ben még részét képezték az adatgyűjtési programnak. Az államfő azt is kifogásolta, hogy a nemzetiségi adatkör – az akkor érvényes jogi fogalomnak megfelelően – nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásként szerepelt a törvény szövegében, nem pedig nemzetiségként, amely független attól, hogy a személy kisebbségi vagy többségi nemzetiséghez tartozónak vallja magát. A végleges tematika ezen észrevételek figyelembevételével alakult ki.

A kérdőívek tartalma igazodott a népszámlálási hagyományokhoz, fontos cél volt a kérdések egyszerűsítése, az önköltés lehetősége az adatszolgáltatói terhek csökkentése, továbbá a terjedelmi korlátok miatt. A kérdőív rövidebben kérdezte az iskolázottsági és a foglalkozásra vonatkozó adatokat. A háztartás-, család-információkat a próbafelvételek tapasztalatai alapján a korábbi táblázatos forma helyett az adatszolgáltatók számára egyszerűbb kérdéses formában gyűjtötték, a házasságtörténet kérdése pedig kimaradt a programból. Más tekintetben azonban bővült a kérdőívek adattartalma. Változott a nemzetiségre vonatkozó kérdésblokk, részletesebben tudakolta a kérdőív az egészségi állapotot, és – részben uniós igényre – bővült a nemzetközi vándorlást érintő kérdések köre.

A kérdőívek tartalmát 2010-ben 100 fő részvételével fókuszcsoportos vizsgálat során véglegesítették.

A 2011. évi népszámlálás előkészítése során a számlálókörzetek kialakítása a KSH címregiszteréből származó, geokódolt címek alapján történt. A címek körzetesítését az erre szolgáló program automatikusan végezte. Az alkalmazás által be nem sorolt címet a manuális körzetesítés során kezelték elektronikusan, azonosításhoz kötött internetes eléréssel. Az internetes kitöltéssel is kalkulálva a települések belterületén jellemzően 100–150 címet tartalmazó körzeteket alakítottak ki, ritkábban lakott, nehezebben bejárható területeken ennél kevesebb cím volt egy körzetben.

A 2011. évi népszámlálásról a 2009. évi CXXXIX. törvény rendelkezett. A törvény értelmében a 2011. október 1-jén 0 órakor fennálló állapot alapulvételével kel-

lett végrehajtani az adatfelvételt. Az összeírásra 2011. október 1. és 2011. október 31. között, a pótösszeírásra 2011. november 1. és 2011. november 8. között került sor. A népszámlálás végrehajtásáról a Kormány 305/2010. (XII. 23.) Korm. rendelete intézkedett.

A népszámlálást a hagyományos módon, a lakosság teljes körű megkérdezésével, de számos módszertani újítást alkalmazva hajtották végre. Az újítások közül a legfontosabb az internetes kérdőívkitöltés lehetősége volt, amelyet Magyarországhoz hasonlóan sok országban ekkor alkalmaztak először a népszámlálások történetében. Az adatfelvételi időszak elhúzódásának megakadályozására az önkitöltéses és az interjúkés kérdések időben nem vált el egymástól. Az internetes vagy papíralapú önkitöltésre október 1–16. között volt lehetőség, az interjúkés kérdések viszont a teljes adatfelvételi időszakban működött. A rendelkezésre álló 16 nap alatt a lakcímek 19 százalékáról érkeztek be interneten kitöltött kérdőívek. Két független csatornán két speciális csoport részére is rendelkezésre állt ez a lehetőség: az időszakosan külföldön tartózkodók, valamint a tartósan külszolgálatot teljesítő diplomaták szintén online kérdőív kitöltésével tudták teljesíteni adatszolgáltatási kötelezettségüket.

Az interjúkés adatgyűjtést 37 ezer számlálóbiztos végezte, a munkájukat 7 500 felülvizsgáló ellenőrizte.

Fontos módszertani újítás volt, hogy a korábbi gyakorlattal szakítva főszabályként minden személyt csak egy lakcímen, az életvitelszerűen használt lakóhelyén vettek számba.

Az összeírás teljességének megítélésére a népszámlálást követően egy hónapon belül 20 ezer címen utóvizsgálatot hajtottak végre. Az utóvizsgálat 3,7 százalék nettó lefedettség hiányt mutatott ki, azaz 355 ezer személyt nem ért el a népszámlálás. Ennek korrekciójáról imputálással gondoskodtak.

A lakossági bizalom elnyerése érdekében a KSH fokozott erőfeszítéseket tett. A 2011. évi népszámláláskor első alkalommal indított Civil Partner Programot, széles körű együttműködést különböző civil szervezetekkel. A kérdőív kialakítása során a fogyatékkal élők szervezeteivel, vallási közösségekkel, a hazai nemzetiségek képviselőivel folytak egyeztetések. A népszámlálás során ezek a szervezetek aktív kampánnyal ösztönözték tagjaikat a népszámlálásban való aktív részvételre.

A KSH elnökével kötött együttműködési megállapodás értelmében a népszámlálás előkészítésének és végrehajtásának valamennyi – szakmai, szervezési, informatikai – folyamatát nyomon követte az Adatvédelmi Biztos Irodája, biztosítva az adatvédelmi előírások betartását.

A 2011. évi népszámlálás során különösen fontos szerep jutott a kommunikációnak. Az internet használatának általánossá válása, a közösségi oldalak népszerűsége komoly kommunikációs lehetőséget, de egyben kihívást is jelentett a népszámlálás számára. A népszámlálás honlapja az adatgyűjtés során tömegeket vonzott, esetenként százezret meghaladó volt a látogatók napi száma. Összesen 1,3 millióan keres-

ték fel a honlapot, és nagyon aktív volt a KSH Facebook oldala is. A népszámlálással kapcsolatos lakossági kérdések megválaszolására, az adatvédelmi kételyek eloszlására segítségnyújtás és tájékoztatás céljából a KSH internetes és telefonos ügyfélszolgálatot üzemeltetett. Az adatfelvétel ideje alatt a KSH munkatársai 14 ezer e-mailben érkezett kérdésre és 235 ezer telefonos érdeklődésre válaszoltak.

Az adatgyűjtés újításai nemcsak az adatfelvétel végrehajtására, hanem a feldolgozás módszertanára is jelentős hatással voltak. A különböző válaszadási lehetőségek növelték a válaszadói hajlandóságot, ugyanakkor eltérő minőségű kitöltöttséget eredményeztek. A feldolgozás során meg kellett teremteni az elektronikus és papír-kérdőívek tartalmának összhangját.

Az eredmények közzétevése az előzetes adatok megjelentetésével 2012 márciusában kezdődött. 2012 októberében a kérdőívek 1 százalékos mintáját feldolgozva jelent meg a második előzetes adatokat tartalmazó kiadvány. A 2011. évi népszámlálás végleges adatai 2013 áprilisában, 18 hónappal a népszámlálás időpontja után jelentek meg. Ekkor 4 800 regionális, megyei, településenkénti adatokat tartalmazó adattábla vált elérhetővé. 2016 szeptemberéig még további 20 kiadványt publikáltak, valamennyi teljes terjedelmében elérhető volt a KSH honlapján, de a legtöbb kiadvány nyomtatásban is megjelent. Az adatok felhasználását a honlapon interaktív tematikus térképek segítették.

Az internetes adathozzáférés iránti igények növekedésére válaszul a KSH Tájékoztatási adatbázisában 10 régiós és megyei területi részletezettségű adatállomány, továbbá 120 településszintű mutató jelent meg.

A KSH Kutatószobájában 10 százalékos anonimizált mikroadatminta vált hozzáférhetővé, a KSH honlapján megjelentek az első szabadon elérhető nyilvános mikroadatfájlok.

Az adatok felhasználásában fontos változás volt a településen belüli, kisterületi adatok iránti igények megnövekedése, amelyeket a geokódolt címadatok révén a KSH rugalmasan tudott kiszolgálni, természetesen a szigorú adatvédelmi szabályok betartásával.

A nemzetközi népszámlálási adatok elérésében forradalmi változást hozott az Európai Statisztikai Rendszer által létrehozott, 2014 decemberétől elérhető Census Hub adatbázis (<https://ec.europa.eu/CensusHub2>), amelyből az országok szerveihez online kapcsolódva részletes lekérdezések végezhetők az európai országok népszámlálási adataiból.

12. Mikrocenzus 2016-ban

A hetedik hazai mikrocenzusra pontosan öt évvel a 2011. évi népszámlálás után, 2016. október 1. 0 órai eszmei időponttal került sor. A korábbiaknál nagyobb,

10 százalékos mintát annak érdekében alakították ki, hogy a legfontosabb adatok az ország 174 járására is rendelkezésre álljanak. Az adatgyűjtés az ország 2 148 településén, 440 ezer magánháztartás és közel 500 bentlakásos intézet megkérdezésével zajlott.

A nagyobb mintanagyság azt is lehetővé tette, hogy az alapfelvételhez különböző részmintákon öt kiegészítő felvétel kapcsolódjon. A kiegészítő felvételek olyan, a felhasználói igények fókuszában álló társadalmi jelenségeket vizsgáltak, mint a társadalmi rétegződés, a foglalkozások presztízse, a szubjektív jóllét, az egészségproblémából fakadó akadályozottság és a nemzetközi vándorlás.

A mikrocenzus elsődleges célja a 2011. évi népszámlálás adatainak aktualizálása volt, ezért alapprogramja döntően a 2011. évi népszámlálás lakás- és személyi kérdőívére épült, és az aktuális adatigényeknek megfelelően bővült például a nemzetközi vándorlás, a szakképzettségek és a lakások felújítása, korszerűsítése témájában. Szenzitív kérdések a mikrocenzusok tematikájában korábban nem szerepeltek, a 2016. évi mikrocenzus programja viszont tartalmazta – a KSH lakossági felvételeiben mostanra általánosan bevezetett – nemzetiségi kötődés kérdésését, és a fogyatékosokra, tartós betegségekre vonatkozó kérdések is megjelentek, kapcsolódva az akadályozottság témáját vizsgáló kiegészítő felvételhez.

A 10 százalékos minta a korábbi mikrocenzusokhoz képest hosszabb adatgyűjtési időszakot igényelt. Az adatfelvétel október 1–31. között zajlott, és november 8-ig volt lehetőség a kimaradt személyek póttöltesítésére.

Az adatgyűjtés első 9 napján lehetett interneten válaszolni a kérdésekre. Az adatszolgáltatók 19 százaléka töltötte ki interneten a kérdőíveket.

Alapvető újítása volt a 2016. évi mikrocenzusnak, hogy papír kérdőívek nélkül, kizárólag elektronikus módon – interneten kitölthető kérdőívekkel és elektronikus eszközzel rögzített interjúk kérdezéssel – hajtották végre. Ezzel a módszerrel az adatok feldolgozása is gyorsabbá vált, így alig több mint hat hónappal az adatgyűjtés befejezése után már megjelenhettek az eredmények.

Az adatok közzététele 2017. május végén indult a megyékre, járásokra vonatkozó több mint ezer adattáblából álló kiadvánnyal. Ezt követően 2017-ben még 3 kiadvány jelent meg. A kiegészítő felvételek eredményei és további tematikus kiadványok megjelenése következik 2018 első negyedévében. Az első nyomtatásban is kiadott szöveges elemzést kivéve a kiadványok interneten jelentek meg.

Az alapfelvétel adatállománya már kutatható a KSH kutatószobájában. A területi adatok a KSH honlapján egy új tájékoztatási eszköz révén az elmúlt három népszámlálás adataival összehasonlításban, táblázatos, térképes és grafikus megjelenítést egyszerre lehetővé téve vizsgálhatók. Szintén újdonság egy-egy téma adatainak „storytelling” típusú, interaktív, mozgó grafikonos megjelenítése.

A 2016. évi mikrocenzus során is jelentős fejlesztések valósultak meg az adatgyűjtés módszerében és az adatok feldolgozásában épp úgy, mint az eredmények

közzétételében. A népszámlálások és mikrocenzusok hagyományához híven a következő, 2021-ben sorra kerülő népszámlálás ezeket az újításokat felhasználva és várhatóan további innovatív módszereket alkalmazva valósul majd meg.

Irodalom

- KEPECS J. (szerk.) [1995]: *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. III. kötet. (A népszámlálások, valamint a kapcsolódó épület- és lakásösszeírások, illetve háztartás- és családfelvételek hazai gyakorlatának főbb jellemzőit és fogalmait ismertető tanulmányok.)* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [1965]: *1960. évi népszámlálás. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése.* Budapest.
- KSH [1977]: *1970. évi népszámlálás. 31. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése.* Budapest.
- KSH [1983]: *1980. évi népszámlálás. 37. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése.* Budapest.
- KSH [1995]: *1990. évi népszámlálás. 28. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése.* Budapest.
- KSH [2005]: *2001. évi népszámlálás. 31. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése.* Budapest.
- KSH [2016a]: *2011. évi népszámlálás. 22. Módszertani kötet.* Budapest.
- KSH [2016b]: *Mikrocenzus 2016. 1. A 2016. évi mikrocenzus témakörei. Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről.* Budapest.
- LAKATOS M. [2016]: A magyarországi mikrocenzusok története és a 2016. évi mikrocenzus. *Statisztikai Szemle*, 94. évf. 10. sz. 1004–1031. old. <http://dx.doi.org/10.20311/stat2016.10.hu1004>
- TEKSE K. [1964]: *A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál.* Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutató Csoport, Budapest.

Summary

The second half of the twentieth century and the first one and a half decade of the new millennium have brought a number of important innovations in Hungary's population censuses. These changes cover practically all aspects of census-related work from preparatory activities through data collection methodologies to innovative tools used in data processing, storing and dissemination, as well as the new ways of fulfilling national data needs and the evolution of the international professional environment. The second part of the study not only presents the traditional processes but also aims to present the most important elements of the innovations. In addition to full-scope enumerations, sample-based microcensuses were conducted regularly from the 1960s, and their short presentation brings the readers up to our present days.